

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 1-го тому:

**В. Д. Гончаренко (голова редколегії),
О. В. Зайчук, В. М. Єрмолаєв, В. В. Лемак,
В. О. Рум'янцев, І. Б. Усенко, О. Н. Ярмиш**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2016.

ISBN 978-966-937-048-8

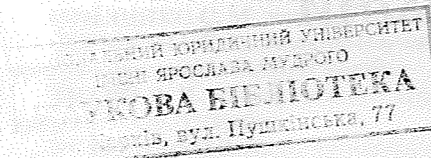
**Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ;
Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац.
юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 848 с. : іл.**

ISBN 978-966-937-049-5

Видання є систематизованим зводом знань про суспільний, державний лад, джерела й основні інститути права, які характеризують багатовікову історію українського державотворення.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

**УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2**

ISBN 978-966-937-049-5 (т. 1)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2016
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2016
© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016
© Видавництво «Право», 2016

ПЕРЕДМОВА

Перший том «Великої української юридичної енциклопедії» містить матеріали, що стосуються найбільш важливих подій, досвіду та традицій багатовікового українського державотворення. Продовження цих традицій неможливе без глибокого, об'єктивного й достовірного висвітлення та усвідомлення історії держави і права України, опрацювання і запозичення цих досягнень в умовах сьогодення, з'ясування причин невдач.

На основі останніх здобутків юридичної та історико-правової науки в першому томі подані статті, що стосуються загальних закономірностей виникнення й розвитку типів і форм української державності, її територіального устрою, політичного режиму, організації та діяльності державних інституцій, зокрема вищих представницьких органів, вищих та місцевих органів влади і управління, органів місцевого самоврядування.

Значна увага в першому томі приділена проблемі формування українського права, основним його джерелам, найважливішим пам'яткам права, різним галузям і інститутам матеріального і процесуального права, становленню й розвитку системи законодавства в Україні, етапам, формам і наслідкам робіт із систематизації права.

Виходячи з того, що впродовж багатовікової історії українські землі входили до складу різних держав, державні інституції і право яких суттєво впливали на здійснення державної влади та правовий уклад на українських землях, у першому томі міститься чимало статей стосовно державних установ і правових інститутів Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої, Російської імперії та Австро-Угорської монархії, які діяли на етнічних українських землях.

Підкреслюється безперервність розвитку української державності та її правової системи, відкидається твердження про бездержавність низки її періодів. Автори виходять із того, що такі етапи становлення є спільною спадщиною українського народу та його суспільств. Незважаючи на багаторічне перебування нашої держави у складі іноземних держав, Україна має власну історію державотворення і правотворення. Цей досвід безперервно формувався протягом багатьох століть і, розвиваючись, не втрачав зв'язків зі своїми витокami і першоджерелами.

Велика увага в контексті історії українського державотворення приділена персоналіям – видатним борцям за волю України. У першому томі Енциклопедії міститься ціла галерея портретів видатних державних, політичних та громадських діячів, борців за Українську державу та її збереження на різних етапах її історичного розвитку.

У першому томі цього видання розміщені також відомості про видатних українських вчених-юристів, якими зроблено значний внесок у розвиток науки історії держави і права України, дослідження ключових та проблемних питань українського державотворення.

Редколегія

без класового визиску і гноблення, зі справедливим соц. устроєм, із заг. виб. правом, рівністю всіх перед законом, необмеженим розвитком нац. культури, свободою думки, світогляду та віри.

Особлива увага в док-тах приділялася екон. правам і свободам українців, що були зобов'язані своєю б-бою зберегти життя нації і створити суверенну д-ву, в якій усі будуть мати право на вибір професії, освіту, торгівлю, вибір форми землекористування. Запорукою реалізації всіх цих прав мало бути усупільнення природних багатств, землі, лісів, вод і підземних скарбів. Цим цілям мала відповідати і націоналізація важкої промисловості та транспорту.

Затвердивши ці док-ти, члени УГВР присягнули укр. народові і запевнили його в тому, що не звернуть зі шляху револ.-визв. б-би проти всіх ворогів укр. народу.

Б-ба тривала аж до берез. 1950 і припинилася із загибеллю Голови Ген. секретаріату УГВР Р. Шухевича, який водночас був і Гол. командиром УПА.

Лит.: Косик В. Україна під час Другої Світової Війни 1938–1945. К.; Париж; Н.-Й.; Торонто, 1992; Мирослав Прокоп. П'ятдесят років УГВР // Сучасник, 10 жовт. 1994; Україна. Антологія пам'яток державотворення Х–XX ст., т. 9. К., 2009.

С. І. Власенко.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (УНР) – держ. утворення на тер. України у 1917–20-х УНР проголошена III Універсалом УЦР (7 (20) листоп. 1917) як автономія у складі Рос. республіки. Поштовхом для проголошення УНР стало більшов. по-

встання в Росії та безвладдя, яке охопило колиш. Рос. імперію. Після проголошення IV Універсалу УЦР 9 (22) січ. 1918. УНР стає «самоств., ні від кого незалежною, вільною, суверенною д-вою укр. народу». Держ. гербом УНР 12 берез. 1918 офіц. було затверджено «Володимирів тризуб». Прапор УНР офіційно затв. не був. Використовувалися як жовто-блакитні, так і синьо-жовті знамена. Нац. грошовою одиницею стала гривня.

Верхов. органами влади УНР у період з 7 (20) листоп. 1917 до 29 квіт. 1918 були УЦР – законод. орган, та Ген. секретаріат (після проголошення незалежності УНР – Рада народних міністрів) – викон. орган. Чіткого розмежування повноважень між ними не було. Вищ. суд. органом УНР був Ген. суд УНР. Повноваження верх. органів влади визнавалися тимчасовими та дійсними до скликання Укр. установчих зборів. 25 листоп. 1917 (за ст. статуту) УЦР ухвалила закон про порядок вид. нових законів, згідно з якими «до сформування Федеративної Рос. республіки і утворення її конституції виключне і неподільне право видавати закони для УНР належить Центр. Раді», а «право видавати розпорядження в обсягу урядування, на основі законів належить Ген. секретарям УНР». Такий функц. розподіл застосовувався й надалі. Право ухвалювати закони отримала й Мала рада, яка діяла як роб. орган УЦР у період між сесіями УЦР.

Тер. УНР за III Універсалом складала землі, заселені переважно українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Тав-

рія (без Криму). У таких межах УНР була визнана д-вами Четверного союзу відповідно до мирного договору від 9 лют. 1918. Водночас окреслена територія не охоплювала усіх етнічних укр. земель, тож III Універсал залишав можливість перегляду тер. УНР, зокрема включення до її складу частин Курщини, Холмщини та ін. земель за згодою нас., що їх населяє. Під час мирних переговорів з країнами Четверного союзу делегація УНР добивалася включення до складу УНР укр. етнічних земель: Галичини, Буковини і Закарпаття, які входили до Австро-Угор. імперії, та колиш. Холмської губ. Рос. імперії. УНР також заявляла свої права на Бессарабію.

УНР розбудовувала власну державність за прикладом зах. демократ. д-в. У галузі держ. буд-ва найвагомішим з огляду на стратегічні завдання УНР став закон «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки». Цей найбільший за обсягом закон, прийнятий УЦР, складався із 183 статей. Зак-вом УНР була скасована смертна кара й проголошена амністія для всіх, хто звинувачувався в політ. злочинах; проголошувалися демократ. свободи: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи та житла, право на справедливий суд, встановлювався 8-год. роб. день. УНР гарантувала забезпечення нац.-культ. прав ін. народів, що проживали на тер. України. Рос., польс. та єврейс. народам гарантувалося право на нац.-персональну автономію, таке ж право могли отримати й ін. народи відповідно до закону. Усім гр-нам гарантувалося право і мож-

ливість уживання місц. мов у зносинах з держ. установами. Разом із тим лідери УНР декларували прагнення будувати Укр. д-ву на соц. засадах, що часто суперечило зах. цивілізаційним цінностям. Саме цим пояснюється суперечливість агр. реформи УНР і заперечення непорушного для зах. демократій права прив. власності на землю.

29 квіт. 1918 Мала рада ухвалила Конституцію УНР, відповідно до якої суверенітет влади належав народові України, а верх. органом влади УНР мали стати Всенародні збори України, отримавши повноваження здійснювати вищ. законод. владу, а також формувати органи викон. і суд. влади.

14 груд. 1918 унаслідок антигетьман. повстання в Україні П. Скоропадський офіційно відрікся від влади, а Директорія проголосила відновлення УНР. Проте повного відновлення зак-ва і системи держ. органів УНР періоду УЦР так і не відбулося. Директорія проголосила себе тимчасовим вищ. держ. органом влади до скликання Конгресу трудового народу України, а викон. владу доручила уряду – Раді народних міністрів, який складався з окр. міністерств. Утім, Конгрес – «революц. представництво організованих працюючих мас» – також розглядався як тимчасовий передпарламент, що у мирний час мав бути заміненим вибр. на демократ. основі представницьким органом – Установчими зборами. На місцях діяли органи місц. самоврядування, які стихійно відновили свою діяльність після повалення гетьманства, а представниками центр. влади були волосні, повітові й губ. комісари. Комісари всіх рівнів у своїй ді-

яльності спиралися на власний викон. апарат: на рівні повіту утворювалися «комісаріати», а вище – «управління губерніальних комісарів». Повноваження комісарів стосувалися переважно нагляду за виконанням розпоряджень центр. влади, мобілізаційної роботи, кер-ва міліцією, інформування нас. про діяльність уряду, для чого в губерніях утворювалася спец. служба повітових і волосних інструкторів-інформаторів на чолі з губ. інструктором, який підлягав губ. комісару. Крім того, губ. комісари здійснювали заг. кер-во органами самоврядування в містах – міськ. думами й управами, однак прав. основою для цього служило старе рос. зак-во.

За рад. зразком УНР періоду Директорії проголошувалася класовою д-вою, де влада належала робітникам і селянам із залученням «трудової інтелігенції». Соц. ідеї також стали визначальними у державотворчому процесі й законод. сфері УНР. Показовим у цьому став зем. закон УНР, яким скасовувалася прив. власність на землю. Такий курс значною мірою був зумовлений успіхами більшов. пропаганди серед укр. робітників і селян. Поступово під впливом більшов. агресії в Україні відбувся відхід лідерів УНР від соц. гасел, а УНР почала позиціонуватися як «демократ. республіка» на засадах вільної ринкової економіки. Однак УНР періоду Директорії так не і налагодила чіткої та систематизованої законод. діяльності. Окр. закони ухвалювалися як необхідність швидкого реагування на вимоги часу. Нову Конституцію також не було ухвалено, а розроблений у 1920 проект Конституції передбачав наявність посади

глави д-ви із функціями «вищого догляду за законністю управління», тобто відхід від ідеї парлам. республіки періоду УЦР та перехід до президентсько-парламентської республіки.

Досягненням УНР періоду Директорії стала реалізація віковичної мрії українців про соборність укр. земель. Її вдалося досягти завдяки ініціативі ЗУНР щодо об'єднання двох укр. д-в. Переговори про об'єднання завершилися 22 січ. 1919 Актом злуки УНР і ЗУНР на Софійському майдані у Києві. З цієї нагоди Директорія УНР видала Універсал, яким констатувала здійснення віковичних мрій, якими жили і за які вмирили кращі сини України: «Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Однині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду». 23 січ. 1919 Акт злуки офіційно затвердив своїм рішенням Конгрес трудового народу України, бл. 10% делегатів якого були представниками від західноукр. земель. Після Акту злуки ЗУНР як окрема д-ва перестала існувати й увійшла до складу УНР як Зах. обл. УНР на правах автономії. Передбачалося також, що «окрема спільна комісія» визначить межі цієї автономії та детальні умови злуки. 4 лип. 1919 Директорія затв. закон «Про утворення в складі Міністерств УНР Міністерства по справах Західної Обл. Республіки (Галичини)». Проте зовн. агресія більшов. Росії та Польщі так і не дозволила сформувати єдину вертикаль влади на тер. УНР, а сепар-

ратні переговори кер-ва УНР з поляками та його згода на входження західноукр. земель до складу Польщі призвели до денонсування восени 1919 Акту злуки і відновлення ЗУНР та скасування закону УНР про утворення м-ва у справах Зах. обл. УНР. Підписання союзної угоди між УНР і Польщею 21 квіт. 1920 та спільний наступ союзних військ і взяття ними Києва виявилися лише тимчасовими успіхами УНР. До кін. 1920 союзницькі війська були витіснені більшовиками з тер. Наддніпрянської України.

Незважаючи на внутр. невдачі і поступову втрату тер. України, влада УНР добилася певних успіхів на зовнішньополіт. арені. Україну de jure визнали Аргентина, Білорусь, Ватикан, Іспанія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехословаччина. Однак внутр. суперечності позначилися й на зовн. політиці УНР. На Паризькій мирній конференції, а також у контактах із представниками д-в Антанти й офіц. особами Ліги Націй дип. делегації УНР і ЗУНР виступали окремо. За результатами Ризького мирного договору 1921 Польща визнала Рад. Україну, інтернувавши армію УНР та розпустивши її держ. органи на власній території. Натомість було сформовано Держ. центр УНР в екзилі.

Лит.: Українська Центральна Рада: документи і матеріали. К., 1996–1997; Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. К., 1997; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. К., 2006.

О. Л. Копиленко.

УКРАЇНЬСЬКА РАДЯНЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (УРСР) – д-ва соціаліст. типу, яка існувала в 1917–91. Виникла після Жовт. революції 1917 в Росії на підставі резолюції про встановлення в Україні рад. влади у вигляді рад робітничих, солдатських і сел. депутатів, яку прийняв 12(25) груд. 1917 Перший Всеукр. з'їзд рад. Усталеної й офіційно закріпленої назви республіка спочатку не мала. У згаданій резолюції паралельно вживалися назви «Україна – Республіка Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів», «Українська Республіка» та «Українська Робітничо-Селянська Республіка», а утворений через 2 тижні офіц. друк. орган нової влади мав назву «Вісник Української Народної Республіки». У подальшому в офіц. док-тах, крім наведених, використовувалися назви «Українська Радянська Республіка» та «Радянська Україна». Невизначеність була припинена декретом Робітн.-сел. уряду України від 14 січ. 1919, згідно з яким республіка отримала назву «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). Відповідно до Конституції УРСР 1937 республіка стала називатися «Українською Радянською Соціалістичною Республікою» (УРСР). Ця назва зберігалася включно до прийняття Акта проголошення незалежності України 1991, яким було закріплено утворення самост. д-ви – України.

У зв'язку з новим політ.-прав. статусом країни, схваленим укр. народом на всеукр. референдумі 1 листоп. 1991, УРСР припинила своє існування, а її правонаступником відповідно до прийнятого ВР України Закону